

STUDIA WILANOWSKIE

XXV

WARSZAWA 2018



MUZEUM PAŁACU  
Króla Jana III  
W WILANOWIE

Badacze zajmujący się historią kultury i życia codziennego epoki baroku wielokrotnie zwracali już uwagę na polonika znajdujące się w bogatych zbiorach angielskich archiwów i bibliotek<sup>1</sup>. Nadal odnaleźć można tam interesujące, choć nieznanne szerzej materiały przynoszące cenne wiadomości z dziejów staropolskiej kultury. Bez wątplenia takim źródłem są przechowywane w zasobach rękopisów British Library w Londynie odpisy listów, które do króla Jana III Sobieskiego kierował polski rezydent w Hadze, Antoine Moreau<sup>2</sup>. Zawarty w czterech tomach zbiór bogatej korespondencji z lat osiemdziesiątych XVII wieku nie cieszył się do tej pory większym zainteresowaniem badaczy<sup>3</sup>.

Antoine Moreau (zm. 1703)<sup>4</sup> znany jest jako rezydent królewski w Hadze w latach 1685–1692, wiosną 1693 roku powrócił z Holandii do Rzeczypospolitej, a w późniejszych latach przebywał w Kopenhadze, gdzie jako poseł do Danii i Szwecji miał doprowadzić do przystąpienia Rzeczypospolitej do ligi państw północnych i zapewnić ochronę floty Rzeczypospolitej przez statki tych krajów. Podczas kilkuletniego pobytu w Hadze zgodnie ze swoją powinnością rezydent sporządzał szczegółowe raporty i przesyłał informacje na temat bieżącej sytuacji

## „UN PETIT BALLOT DE LIVRES NOUVEAUX”. KILKA UWAG O BIBLIOTECE JANA III\*

Anna Markiewicz

\* Artykuł powstał w ramach badań przeprowadzonych dzięki stypendium Fundacji z Brzezia Lanckorońskich.

- 1 Szczególnie podkreślić należy przedwojenne prace S. Kota i W. Borowego: S. Kot, *Anglo-Polonica. Angielskie źródła rękopiśmienne do dziejów stosunków kulturalnych Polski i Anglii*, Warszawa 1935; *idem*, *Źródła do historii propagandy Braci Polskich w Anglii*, „Reformacja w Polsce”, R. 7–8, 1935–1936, s. 316–340; *idem*, *Oddziaływanie Braci Polskich w Anglii*, *ibidem*, s. 217–244; W. Borowy, *Anglo-Polonica. Wiadomość o niedokończonych pracy i zniszczonych materiałach*, „Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, Wydział II, 1946 (1947), s. 1–9; prace C. Talbota: *Elementa ad fontium editiones. 13. Res Polonicae ex Archivo Musei Britannici I pars “Relation of the State of Polonia and the United Provinces of that Crown anno 1598*, ed. C.H. Talbot, Romae 1965; *Elementa ad fontium editiones. 17. Res Polonicae ex Archivo Musei Britannici II pars*, ed. C.H. Talbot, Romae 1967; zob. również: [H. Świdwerska], *Polish collections in the British Library. The British Library Humanities and Social Sciences*, London [1986], H. Świdwerska, *Polskie zbiory w British Library*, „Kultura”, t. 6, 1988, s. 123–128; Z. Ameisenowa, *Godzinki Sobieskich w Windsorze*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 21, 1959, s. 243–263.
- 2 British Library (dalej: BL), Townshend Papers, Add Ms 38493–38496, Letterbooks of Antoine Moreau Polish Ambassador at the Hague.
- 3 E. Mierzwa, *Polska a Anglia w XVII wieku*, Toruń 2003, s. 506, 597, 518; korespondencję Moreau wspomina m.in.: D. Onnekink, *The Anglo-Dutch favorite: the career of Hans Willem Bentinck, 1st Earl of Portland (1649–1709)*, London 2016, s. 47; *idem*, *The Revolution in Dutch Foreign Policy (1688)*, w: *Pamphlets and Politics in the Dutch Republic*, ed. F. Deen, D. Onnekink, M. Reinders, Leiden–Boston 2011, s. 169; M. Glozier, D. Onnekink, *Huguenot Soldiers in Dutch Service: A good Captain to disperse the royal troops*, w: *War, Religion and Service Huguenot Soldiering, 1685–1715*, ed. M. Glozier and D. Onnekink, Aldershot 2007, s. 113, 118, 120, 245.
- 4 K. Piwarski, *Jan III Sobieski wobec spraw bałtyckich w latach 1693–1694*, „Rocznik Gdański”, R. 7–8, 1933/1934, Gdańsk 1935, s. 183–207; M. Komasyński, *Jan III Sobieski a Bałtyk*, Gdańsk 1983, s. 90 i nn., 105, 153, 154; *idem*, *Polska w polityce gospodarczej Wersalu 1661–1715*, Wrocław 1968, s. 81, 84, 122.

międzynarodowej oraz donosił regularnie o wszelkich nowinach dobiegających do niego z dworów zachodnioeuropejskich z lat 1686–1689, koncentrując się głównie na sytuacji w Niderlandach i niedalekiej Anglii. Korespondencja przechowywana w British Library przynosi jednak inne cenne informacje o działalności ambitnego królewskiego rezydenta. W listach Antoine’a Moreau znalazły się bowiem wiadomości o królewskich nabytkach książkowych – zakupach prowadzonych za pośrednictwem rezydenta, stanowiące interesujący przyczynek do zainteresowań bibliofilskich oraz dziejów królewskiej biblioteki Jana III.

Jan III dobrze znany jest jako gorliwy czytelnik i bibliofil, a zasobny i gromadzony z prawdziwym zamięłowaniem królewski księgozbiór od dawna budzi zainteresowanie badaczy kultury staropolskiej. Badania nad królewską biblioteką wpisują się zresztą w szerszy kontekst prac poświęconych szlacheckim i magnackim księgozbiорom w okresie staropolskim, studiom nad historią prywatnych bibliotek, czytelnictwa czy wreszcie – szerzej – historią kultury<sup>5</sup>. Wielokrotnie zwracano już uwagę na zainteresowania bibliofilskie króla Jana III i poświęcano studia jego bibliotece, podkreślano również znaczenie edukacji i młodzieńczej podróży edukacyjnej młodego Sobieskiego dla rozwoju jego kultury intelektualnej i przyszłych zainteresowań<sup>6</sup>. Rozproszony po śmierci władcy księgozbiór znany jest dzisiaj przede wszystkim z opublikowanego w XIX wieku katalogu z 1689 roku<sup>7</sup>, dzieje księgozbioru przedstawiła Irena Komasa<sup>8</sup>, prace poświęcone

5 Badacze zajmujący się historią książki wielokrotnie podejmowali zagadnienie bibliotek królewskich, księgozbiорów szlachty i magnaterii oraz zbiorów bibliotecznych związanych z terenami dawnego województwa ruskiego zob.: I. Komasa, *Książka na dworze Wazów w Polsce*, Wrocław 1994; B. Szyndler, *Biblioteka króla Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Kielce 1997; A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988; E. Chwałewik, *Ekslibrisy polskie XVI i XVII wieku*, Wrocław 1995; K. Schuster, *Biblioteka Łukasza Opalińskiego, marszałka nadwornego koronnego (1612–1662)*, Wrocław 1971; E. Różycki, *Książka polska i księgozbiory we Lwowie w okresie renesansu i baroku*, Wrocław 1994; *idem*, *Inwentarze rękopiśmienne bibliotek oraz inne materiały dotyczące dziejów polskiej książki na kresach dawnej Rzeczypospolitej*, „Roczniki Biblioteczne”, R. 39, 1995, z. 1/2, s. 143–149; E. Stelmaszczyk, *Księgozbiór Andrzeja Opalińskiego (1540–1593). Próba rekonstrukcji*, w: *Księgozbiór wielkopolskiego magnata. Andrzej Opaliński (1540–1593)*, red. A. Wagner, Poznań 2011, s. 57–103; P. Buchwald-Pelcowa, *Biblioteka Nieświszka Radziwiłłów. Fakty, wątpliwości, pytania*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, 41, 2011, s. 7–30; С.О. Булатова, *Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських у фондах Національної Бібліотеки України імені В.І. Вернадського*, Київ 2006; *eadem*, *Бібліотека Яна Станіслава Яблоновського в Підкамені та її книжки у складі родового зібрання Яблоновських у Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського*, „Рукописна та книжкова спадщина України”, t. 5, 2000, s. 48–58; І.О. Ціборовська-Римарович, *Родові бібліотеки Правобережної України XVIII ст. (Вишневецьких – Мнішків, Потоцьких, Микошевських): історична доля та сучасний стан*, Київ 2006; A. Betlej, A. Markiewicz, *Pałac w Cuculowcach w świetle inwentarza pośmiertnego Jerzego Stanisława Dzieduszyckiego z 1731 roku*, Kraków 2016.

6 K. Targosz, *Jana Sobieskiego nauki i peregrynacje*, Wrocław 1985.

7 *Katalog książek biblioteki najjaśniejszego i najpotężniejszego króla Jana III Sobieskiego spisany w 1689 roku*, wyd. J.T. [książę Lubomirski 1879].

8 I. Komasa, *Jan III Sobieski – miłośnik książek*, Wrocław 1982. Zob. również dopełniającą recenzję: S.B. Flanczewska, *Zainteresowania intelektualne i bibliofilskie króla Jana III So-*

książkowym zbiorom rodziny Sobieskich opublikował Edward Różycki<sup>9</sup>, a zagadnienia związane z biblioteką władcy doczekały się również innych studiów<sup>10</sup>.

Król – miłośnik i kolekcjoner książek – niemal zawsze znajdował czas na lekturę, dzięki której poszerzał nieustannie swoje zainteresowania, czytał zarówno dzieła o charakterze naukowym, jak i poezję, umilające czas lekkie powieści, romanse oraz druki ulotne. Swobodnie korzystał z lektur w wielu językach, sięgając po książki zarówno polskie, jak i pisane po łacinie, w języku francuskim, włoskim czy hiszpańskim, podkreślając interesujące go fragmenty tekstu. Nie zapominał o książkach nawet w czasie licznych wojennych kampanii, w obozowej biblioteczce przewożąc swoje aktualne lektury. Wieloletni dworzanin królewski, Francuz Philippe Dupont, kreśląc portret władcy, pisał o nim, iż trzymał on w jednej ręce książkę, w drugiej natomiast szablę („on pouvait dire de lui, qu'il tenait livre d'une main et le sabre de l'autre")<sup>11</sup>.

Królewska biblioteka w swoim podstawowym zasobie znajdowała się w rodzinnej Żółkwi<sup>12</sup> i w Wilanowie, gdzie jedna z sal pałacu mieściła królewski księgozbiór<sup>13</sup>. W drugiej połowie XVII i pierwszej połowie XVIII stulecia sporządzano kolejne jej katalogi<sup>14</sup>, do dziś powszechnie znany jest jedynie jeden z nich, spisany w 1689 roku przez ówczesnego opiekuna królewskiej biblioteki, wybitnego matematyka Adama Adamandego Kochańskiego<sup>15</sup>. Opublikowany, częściowy

*bieskiego. Zamiast rec. pracy Ireny Kosmary „Jan III Sobieski – miłośnik książek” (Wrocław 1982), „Biuletyn Biblioteki UMCS”, 30–31, 1982–1983, s. 7–44. eadem, Wykaz dzieł polskich znajdujących się w katalogu biblioteki króla Jana III Sobieskiego; ibidem, s. 45–61.*

- 9 E. Różycki, *O księgozbiorze Sobieskich (na podstawie inwentarzy bibliotek króla Jana III oraz królewicza Konstantego Władysława)*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, R. 39–40, 2008, s. 289–314; *idem, Z dziejów zagrabionych polskich bibliotek królewskich. Biblioteka Jana III Sobieskiego w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu*, w: *Dziedzictwo utracone – dziedzictwo odzyskane*, red. A. Kamler, D. Pietrzakiewicz, Warszawa 2014, s. 385–404.
- 10 B. Czarski, *Nieznany supereklibris Jana III Sobieskiego i jego wyraz ideologiczny*, w: *Dziedzictwo utracone – dziedzictwo odzyskane...*, s. 405–417; J. Wojakowski, *Biblioteka Jana III Sobieskiego w Wilanowie*, w: *Francja – Polska XVIII–XIX w. Studia z dziejów kultury i polityki poświęcone Profesorowi Andrzejowi Zahorskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1983, s. 217–223.
- 11 Ph. Dupont, *Mémoires pour servir à l'histoire de la vie et des actions Jean Sobieski III du nom, roi du Pologne*, wyd. J. Janicki, „Biblioteka Ordynacji Krasieńskich. Muzeum Konstantego Świdzińskiego”, t. 8, Warszawa 1885, s. 214; nowe wydanie P. Dupont, *Pamiętniki historii życia i czynów Jana III Sobieskiego*, oprac. D. Milewski, Wilanów 2011.
- 12 T. Mańkowski, *Mecenat Jana III w Żółkwi*, „Prace Komisji Historii Sztuki”, 9, Kraków 1948, s. 136.
- 13 O wyposażeniu biblioteki wilanowskiej króla na podstawie inwentarza z 1696 r. zob.: A. Kwiatkowska, *Inwentarz Generalny 1696 z opracowaniem*, Warszawa 2012 („*Ad Villam Novam*”). Materiały do dziejów rezydencji”, 6), s. 48–54, 133–134, poprzednie wydania inwentarza: A. Czołowski, *Urządzenie pałacu wilanowskiego za czasów Jana III*, Lwów 1937; W. Fijałkowski, *Wnętrze pałacu wilanowskiego*, Warszawa 1986, s. 169–202.
- 14 I. Komasara, *op. cit.*, s. 84, wzmiankuje dziesięć inwentarzy biblioteki Sobieskich.
- 15 E. Elter, *Adam Kochański najwybitniejszy przedstawiciel Polski na europejskim terenie naukowym u schyłku XVII wieku*, Rzym 1954; K. Targosz, *Jan III Sobieski mecenasem nauki i uczonych*, wyd. 2, Warszawa 2012; W. Fijałkowski, *Malo znana karta*

catalog biblioteki zawiera listę tytułów należących do króla, brakuje jednak w nim uzupełniających informacji dotyczących choćby opraw czy proveniencji książek. Została ujęta w nim jedynie część bogatych zbiorów bibliofilskich króla, obejmuje on 1404 pozycje inwentarzowe. Wiadomo, iż biblioteka króla była o wiele bardziej zasobna, liczyła kilka tysięcy tomów, ale dokładna jej wielkość pozostaje nadal nieznana. Po śmierci Sobieskiego w 1699 roku do Żółkwi trafiły również wilanowskie zbiory książek i monarsza biblioteka została podzielona między jego synów<sup>16</sup>. Zgromadzony wówczas w Żółkwi księgozbiór liczył około 3050 dzieł<sup>17</sup>. W 1740 roku księgozbiór Sobieskich, liczący około 7000 tomów, trafił z rodowej siedziby Sobieskich do Warszawy, jako dar dla biskupa krakowskiego Andrzeja Stanisława Załuskiego i został włączony do Biblioteki Załuskich.

Korespondencja Antoine'a Moreau stanowi interesujący przyczynek do badań nad królewskim księgozbiorem. Wskazuje na jedną z licznych dróg wzbogacania biblioteki Sobieskiego. Wiadomo, iż król powiększał swój księgozbiór, korzystając z zagranicznych wyjazdów Marii Kazimiery – wielokrotnie w jego listach do ukochanej żony pojawiają się wzmianki o zakupie książek za jej pośrednictwem – ale też innych członków rodziny, przyjaciół i wysłanników, nadwornego bibliotekarza czy dyplomatów wizytujących Rzeczpospolitą<sup>18</sup>. Dodatkowo bibliotekę powiększały dary samych autorów i uczonych oraz przejęte przez króla księgozbiory innych miłośników ksiąg, wiadomo choćby o misji nadwornego bibliotekarza Adama Kochańskiego, który miał nabyć dla Sobieskiego spuściznę po zmarłym astronomie Janie Heweliuszu.

W przesyłanych królowi listach z Hagi informacje o nadsyłanych książkach pojawiają się od wiosny 1686 roku. Wtedy właśnie, w maju 1686 roku, Antoine Moreau przesłał królowi, korzystając z pośrednictwa dworzanina księcia Kurlandii, wydane niedawno w Kolonii dzieło o charakterze biograficznym poświęcone francuskiemu admirałowi Gaspardowi de Coligny. Druga przesyłka miała wyjątkowy charakter i świadczy również o szerokich zainteresowaniach samego królewskiego dyplomaty. Moreau wysłał właśnie Sobieskiemu opublikowane niedawno po raz pierwszy *Entretiens sur la pluralité des mondes*, dzieło z zakresu astronomii popularyzujące wiedzę o układzie heliocentrycz-

---

*działalności Adama Kochańskiego na dworze Jana III w Wilanowie*, „Studia Wilanowskie”, V, 1979, s. 5–15; B. Lisiak, *Adam Adamandy Kochański (1631–1700). Studium z dziejów filozofii i nauki w Polsce XVII wieku*, Kraków 2005; *Korespondencja Adama Adamandego Kochańskiego SJ (1657–1699)*, oprac. B. Lisiak przy współpr. L. Grzebienia, Kraków 2005; J. Dianni, *Kochański (Adamandus) Adam*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, 1967–1968, s. 205–208.

16 E. Różycki, *O księgozbiornie Sobieskich...*, s. 290, 291.

17 *Ibidem*, s. 292; U. Paszkiewicz, *Rękopiśmienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1553–1939)*, Warszawa 1996, s. 79; *eadem*, *Catalogus catalogorum: inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku: spis scalony, poprawiony i uzupełniony*, t. 2, Warszawa 2015, s. 510–511.

18 O nabytkach w królewskiej bibliotece I. Komasa, *op. cit.*, s. 65, 72–75.

nym. Królewski rezydent podkreślił w liście wyjątkowość tej książki oraz wykazał się również wiedzą o jej autorze – Bernard Le Bovier de Fontenelle (1657–1757) został przywołany jak siostrzeniec wielkiego francuskiego dramaturga, Pierre’a Corneille’a<sup>19</sup>.

Rezydent wspomina w swojej korespondencji o dziełach, które nabywa najprawdopodobniej na wyraźną prośbę i zalecenie króla. Z pewnością pomocą w doborze i poszukiwaniu nowych lektur służył periodyk, który Moreau również dostarczał Janowi III. W listach rezydenta z Hagi pojawia się kilkakrotnie wzmianka o wysyłce polskiemu królowi kolejnych numerów „Journal des savants”, wydawanego od 1665 roku w Paryżu czasopisma o charakterze naukowym, zajmującym się głównie literaturą i zawierającym liczne omówienia nowych, godnych uwagi publikacji książkowych. Wiadomo, iż w 1688 roku Moreau wysłał dwukrotnie egzemplarze miesięcznika z marca i lipca tego roku<sup>20</sup>, a jesienią 1686 roku na ręce władcy z Hagi wyekspediowano rocznik periodyku z 1685 roku<sup>21</sup>. To ważne uzupełnienie publikowanego katalogu biblioteki królewskiej, po raz kolejny podkreślające jego fragmentaryczność, bowiem w zachowanym i znanym spisie z 1689 roku figurują jedynie pierwsze roczniki tego czasopisma pochodzące z lat 1665–1679<sup>22</sup>. Z pewnością bazując na informacjach zaczerpniętych z tego periodyku, król mógł swobodnie zamawiać kolejne nowości księgarskie. Wiadomości o godnych lektury książkach czerpał też z gazet i katalogów księgarskich.

Wydaje się, iż Antoine Moreau także sam, bez wskazań króla, wychodził z inicjatywą i poszukiwał nowych i cennych wydań mogących zainteresować Jana III. We wrześniu 1686 roku pisał: „J’ay envoyé depuis deux jours à Mons[ieur] Richter un petit ballot des livres nouveaux qui ont paru depuis Pâques, avec quelques autres qui m’ont semblé devoir plaire à V[otre] M[ajesté]”<sup>23</sup>. W sprowadzaniu zakupów na dwór pomagał znany poczmistrz gdański Caspar Richter (1641–1694), który wielokrotnie pośredniczył również w imporcie dzieł sztuki i transporcie rzeźbiarskich zamówień artystycznych z Niderlandów poprzez Gdańsk dla króla Jana III<sup>24</sup>.

19 „J’aye déjà envoyé à Votre Majesté par le gentilhomme de M. le Prince de Courlande *La Vie de M. de Coligny Admiral de France*, je ne laisse pas pour satisfaire à ses ordres d’en envoyer encore aujourd’huy un exemplaire, avec un livre fort singulier, qui propose un nouveau système sur la pluralité des mondes et dont la lecture a fait plaisir à tous ceux entre les mavis de qui il est tombé. L’auteur s’appelle Fontenelle, neveu de feu Mons[ieur] de Corneille l’ainé qui avis le théâtre françois dans l’état ou il est aujourd’huy”, BL, Townshend Papers, Add Ms 38493, k. 1, A. Moreau do króla, Haga, 28 V 1686.

20 BL, Townshend Papers, Add Ms 38494, k. 54, A. Moreau do króla, Haga, 6 IV 1688; *ibidem*, Add Ms 38495, k. 6, A. Moreau do króla, Haga, 10 VIII 1688. Omówienie znanych czasopism znajdujących się w bibliotece Sobieskiego: K. Targosz, *Jan III Sobieski mecenaszem...*, s. 33–35; I. Komasa, *op. cit.*, s. 62–65, 184, 185.

21 BL, Townshend Papers, Add Ms 38493, k. 43, A. Moreau do króla, Haga, 3 XII 1686.

22 *Katalog książek biblioteki...*, s. 49.

23 BL, Townshend Papers, Add Ms 38493, k. 25, A. Moreau do króla, Haga, 24 IX 1686.

24 Znana jest jego rola w dostarczaniu poprzez Gdańsk na dwór króla dzieł sztuki oraz książek, zob. K.E. Kandt, *Sarmatia artistica et Porta Aurea Gedanensis. Notes on the*

Wysyłając w czerwcu 1686 roku kolejne książki, Moreau wybierał dzieła, które zyskały pewien rozgłos, było tak choćby wydane właśnie w Londynie druku: *Réflexions sur deux écrits publiés sous le nom du Roy d'Angleterre Charles* czy ówczesnej polemiki, która toczyła się wokół przekładu dzieł Tacyta<sup>25</sup>. Niedługo później Antoine Moreau wybrał dla króla kolejny druk, tym razem wydane w 1685 roku w Amsterdamie dzieło, które zdobyło sławę dzięki zainteresowaniu nim na dworze francuskim. Związane było z polemiką, jaka toczyła się w środowisku francuskiej Akademii wokół prac nad słownikiem języka francuskiego, które podjął Antoine Furetière (1619–1688)<sup>26</sup>.

Korespondencja z czerwca 1687 roku przynosi ciekawą informację o przesłaniu Sobieskiemu pierwszego tomu wydanego właśnie niedawno w Lejdzie czasopisma „Journal universel”, nawiązującego zawartością do paryskiego „Mercure galant”, co więcej, na marginesie tego listu pojawiają się interesujące wiadomości o królewskiej psiarni – sprowadzonych do niej z Anglii psach oraz sprawionych im obrożach z królewskim herbem<sup>27</sup>.

Wiadomość o kolejnym periodyku pojawia się w korespondencji w październiku 1687 roku, kiedy to Moreau w swoim liście wzmiankuje „Histoire des Ouvrages des Sçavans”, miesięcznik, którego pierwszy

---

*Art. Trade and Artistic Patronage Between the Polish-Lithuanian Commonwealth and Danzig During the Reign of King Jan III Sobieski*, w: *Wanderungen. Künstler – Kunstwerk – Motiv – Stifter/Wędrowniki. Artysta – Dzieło – Wzorzec – Fundator. Beiträge der 10. Tagung des Arbeitskreises deutscher und polnischer Kunsthistoriker in Warschau*, 25.–28. September 2003/Materiały X Konferencji Grupy Roboczej Polskich i Niemieckich Historyków Sztuki w Warszawie, 25–28 września 2003, red. M. Omilanowska, A. Straszewska, Warszawa 2005, s. 356–371; oraz *idem, Schliüteriana II. Studies in the Art, Life, and Milieu of Andreas Schliüter (c. 1659–1714)*, Berlin 2014, s. 102–104; M. Wardzyński, *Marmur i alabaster w rzeźbie i malej architekturze Rzeczypospolitej: studium historyczno-materialoznawcze przemian tradycji artystycznych od XVI do początku XVIII wieku*, Warszawa 2015, s. 92, 101, 161, 340; W. Fijałkowski, *op. cit.*, s. 14.

25 „Votre Majesté trouver cy joint deux livres qui font icy bien du bruit, particulièrement les *Réflexions sur deux écrits publiés sous le nom du Roy d'Angleterre Charles Second* et l'autre a cause que l'auteur a attaqué la traduction de Tacite de feu M[onsieur]r d'Ablancourt qui a toujours parier pour un chef-d'oeuvre”, BL, Townshend Papers, Add Ms 38493, k. 4, A. Moreau do króla, Haga, 4 VI 1686.

Druga książka to z pewnością opublikowana właśnie niedawno w Paryżu *La morale de Tacite, extraite de ses Annales et Histories. Premier essai: de la flatterie*, której autor, Nicolas Amelot de la Houssaye (1634–1706), krytycznie podszedł do tłumaczeń dzieł Tacyta dokonanych przez poprzedniego tłumacza, Nicolasa Perrota d'Ablancourt (1606–1664).

26 J'envoyé à V[otre] M[ajesté] un livre qui a fait rire sa Majesté très chrétienne aux larmes pendant sa maladie. C'est un *Factum contre Messieurs de l'Académie française* et qu'un de leurs confrères a fait parce qu'ils l'ont chasse de leur compagnie pour avoir publié d'essay d'un dictionnaire qui est beaucoup meilleur que celui auquel ladite Académie travaille depuis cinquante ans”, BL, Townshend Papers, Add Ms 38493, k. 9, A. Moreau do króla, Haga, 18 VI 1686.

27 „J'ay envoyé à V[otre] M[ajesté] un livre qui s'appelle le *Journal universel* dans lequel j'ay mis une clef de cuivre qui ouvre les serrures que j'ay fait mettre aux colliers de quatre chiens que j'ay reçu d'Angleterre pour Votre Majesté. Ce colliers sont de cuivre rouge avec les armes de V[otre] M[ajesté] ciselées en relief de la grandeur du petit crayon en joint. J'ay cru devoir prendre ces precautions pour empêcher qu'ils ne puissent être changés par les chemins”, BL, Townshend Papers, Add Ms 38493, k. 114v, A. Moreau do króla, Haga, 17 VI 1687.



numer ukazał się zaledwie miesiąc wcześniej w Rotterdamie<sup>28</sup>. Pod sam koniec 1687 roku rezydent królewski przesłał również królowi kolejną nowość, opublikowaną właśnie w Amsterdamie, w oficynie kierowanej przez Henri Desbordes'a, pierwszą część *Le Testament politique de Richelieu*<sup>29</sup>. Już w 1688 roku na kartach korespondencji Moreau znajdują się wzmianki o kolejnych dostarczanych królowi książkach, głównie drukach o charakterze polemicznym<sup>30</sup>. Drobne uwagi umieszczane przez rezydenta przy tytułach pozwalają na przypuszczenie, iż Antoine Moreau sam był uważnym i ciekawym świata czytelnikiem, zainteresowanym księgarskimi nowościami i chętnie odwiedzającym haskie oficyny wydawnicze.

Zdecydowanie najciekawsze informacje odnoszące się do księgozbioru Jana III znalazły się w liście rezydenta królewskiego z Hagi z 3 grudnia 1686 roku. Antoine Moreau dołączył do niego szczegółowy spis książek, które zostały wysłane dla króla za pośrednictwem gdańskiego poczmistrza Caspra Richtera 1 listopada tego roku (zob. aneks). Przesyłka zdumiewa obfitością woluminów i ich zróżnicowaniem, obrazującym szerokie horyzonty króla i uniwersalny zakres jego lektur. Znalazły się tam przeważnie nowości książkowe, druki wydane w 1686 roku głównie w największych europejskich ośrodkach – Paryżu, Londynie czy Amsterdamie. Antoine Moreau odwiedzał również miejscowych księgarzy, a w przesyłce dla króla uwzględnił najnowsze książki wydane właśnie w Hadze (43). Jedynie kilka pozycji znajdujących się w spisie zostało opublikowanych nieco wcześniej, w 1685 i 1684 roku (19–21). Być może pomocą dla Moreau gromadzącego książki do wysyłki były wspomniane wcześniej numery „Journal des savants”, polecające kolejne księgarskie nowości. W spisie znalazły się druki o charakterze encyklopedycznym (31), księgi biograficzne (11, 47, 48, 46), liczne woluminy poświęcone historii (8, 35, 40, 41, 50) oraz wydawnictwa związane z medycyną (30, 39). Nie zabrakło również w przesyłce druku poświęconego francuskiemu poselstwu do egzotycznego Syjamu (7), zainteresowanie tym krajem pobudzały niewątpliwie niedawne głośne wydarzenia z dworu w Wersalu, gdzie pojawili się latem 1686 roku wysłannicy tego kraju<sup>31</sup>. W spisie wzmiankowany jest również

28 *Ibidem*, Add Ms 38493, k. 153, A. Moreau do króla, Haga, 7 X 1687.

29 *Ibidem*, Add Ms 38494, k. 4, A. Moreau do króla, Haga, 23 XII 1687.

30 W czerwcu 1688 r. rezydent w Hadze wysłał królowi *Justification de la bulle du Pape Innocent XI pour l'abolition des prétendus quartiers et de l'ordonnance par laquelle l'Eglise de S. Louis a esté soumise à l'enterdit [...]*, *ibidem*, Add Ms 38494, k. 80, A. Moreau do króla, Haga, 29 VI 1688; w sierpniu druk *Réponse du cardinal de Furstenberg à la proposition du comte de Caunitz*, *ibidem*, Add Ms 38495, k. 6, A. Moreau do króla, Haga, 10 VIII 1688; a miesiąc później wydana właśnie w Londynie broszura: *La couronne usurpée et le prince supposé ou traité dans lequel on prouve que le duc d'York, par le loix d'Angleterre, n'avoit aucun droit à la couronne [...]*, *ibidem*, Add Ms 38495, k. 19, A. Moreau do króla, Haga, 11 IX 1688.

31 Posłowie władcy Syjamu przybyli do Francji w czerwcu 1686 r., przebywali w kraju do wiosny 1687 r., na czele poselstwa stał ambasador Kosa Pan. Była to już kolejna misja dyplomatyczna we Francji, poprzednio egzotyczne poselstwa króla Narai (Phra



ukazujący się w Amsterdamie od stycznia 1686 roku kolejny perioryk, „Bibliothèque universelle et historique” (6). Kilka dzieł dotyczy również szeroko pojętej tematyki geograficzno-podróżniczej – w przygotowanej przez Antoine’a Moreau do wysyłki paczce znalazły się między innymi dzieło Marca Coronellego dotyczące Morei (4), opis podróży Jeana Chardina do Persji (5) czy opis Afryki przygotowany przez Louisa Marmola (54)<sup>32</sup>. W przesyłce odnotowano również druk dotyczący spraw angielskich (2), interesujący bez wątpienia dla Sobieskiego, który w czasie młodzieńczej podróży sam odwiedził Anglię<sup>33</sup>. Wśród książek wysłanych przez haskiego rezydenta znalazły się także niedawno wydane w Liège oraz innych ośrodkach powieści i komedie mające zapewnić rozrywkę wytrawnemu czytelnikowi (25, 26, 32, 45). Listę dopełniają tytuły poświęcone przeróżnym dziedzinom wiedzy i rzemiosła, choćby dzieło Antonia Neriego dotyczące sztuki tworzenia witraży (52).

Warto podkreślić staranność, z jaką Antoine Moreau sporządził listę książek wyekspediowanych do Gdańska. Na marginesie poprawnie odnotowanych tytułów znalazły się wzmianki odnoszące się do formatów książek, co pozwala na niemal pewne zidentyfikowanie danego wydania, Podkreślić należy również cenne, choć nieliczne wiadomości dotyczące opraw konkretnych woluminów. W trzech przypadkach Moreau odnotował welinową oprawę wysyłanych dla króla dzieł (5, 50, 54), pojawia się także notatka o oprawie w półskórek (en veau, 4, 53).

Do tej listy warto dodać jeszcze informację o kolejnej niewielkiej skrzynce z książkami wysłanymi przez Moreau do Gdańska wiosną 1687 roku. Znalazło się w niej wiele egzemplarzy bliżej niezidentyfikowanego panegyryku, co ważne, po raz kolejny w spisie odnotowano wiadomość o ich oprawach, były to: „3 exemplaires reliez en velours cramoisy, 6 reliez en velin, 2 en papier marbré, 10 en papier marbré le tranche d’orée”<sup>34</sup>. W tej samej przesyłce znalazły się również dwa tomy – trzeci i czwarty – „Bibliothèque universelle”<sup>35</sup> oraz dwa inne woluminy – jeden z nich obejmował znaną już królowi tematykę podróży do dalekiego Syjamu<sup>36</sup>.

---

Narai) przybywały na dwór Ludwika XIV w 1681 i 1684 r. 1 września 1686 r. w Galerii Zwierciadlanej pałacu wersalskiego miała miejsce uroczysta audyencja posłów władcy Syjamu. Zob. D. van der Cruysse, *Louis XIV et le Siam*, Paris 1991. W kontekście zainteresowań króla Jana III można wspomnieć, iż w XVIII-wiecznych inwentarzach obrazów zamku w Żółkwi odnotowano „obrazek papirowy l’ambassadeur Siam”, zob. *Materiały źródłowe do dziejów kultury i sztuki XVI–XVIII w.*, zebrał i oprac. M. Gębarowicz, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 193.

32 Król miał już w swoim księgozbiorze wcześniejsze dzieło dotyczące Afryki tego autora, *Katalog książek biblioteki...*, s. 7.

33 S. Gawarecki, *Diariusz drogi. Podróż Jana i Marka Sobieskich po Europie 1646–1648*, oprac. M. Kunicki-Goldfinger, Warszawa 2013, s. 219–236.

34 BL, Townshend Papers, Add Ms 38493, k. 95, A. Moreau do króla, Haga, 11 IV 1687.

35 W publikowanym przez Lubomirskiego spisie biblioteki Jana III wymienione są tomy piąty, szósty i siódmy tego periodyku, *Katalog książek biblioteki...*, s. 10.

36 „Bibliothèque universelle, tom 3 et 4 en velin. Voyage de Siam par les R.R. P.P. de la Compagnie de Jésus imprimé par ordre de sa Majesté très Chrétienne. Epistola de Generatione ex ovo”, *ibidem*.

Listy rezydenta w Hadze to kolejne źródło poświadczające fragmentaryczność najbardziej znanego katalogu biblioteki króla, w opublikowanym w XIX wieku przez Jana Tadeusza Lubomirskiego spisie ksiąg Sobieskiego znalazły się jedynie nieliczne druki wydane w latach osiemdziesiątych XVII wieku. Zestawienie listy książek wysłanej jesienią 1686 roku przez Gdańsk na dwór królewski przynosi interesujące rezultaty. W kilkudziesięciu przesłanych przez Moreau woluminów w publikowanym w XIX wieku katalogu pojawia się jedynie wydany w 1686 roku w Kolonii *La Cour de France turbanisée* (33)<sup>37</sup> oraz inne wydania tych samych dzieł<sup>38</sup>. Warto za to dodać, iż tytuły przesyłane przez Moreau pojawiają się w inwentarzu biblioteki królewicza Konstantego Sobieskiego spisany w Żółkwi w 1726 roku, być może więc niektóre z książek zamawianych w Hadze trafiły po śmierci króla do księgozbiorów jego synów<sup>39</sup>.

Korespondencja Antoine'a Moreau stanowi bez wątpienia interesującą przyczynę do dziejów królewskich zainteresowań bibliofilskich i jest źródłem pomocnym w rekonstrukcji zawartości biblioteki Jana III. Listy rezydenta królewskiego z Hagi przynoszą informacje o jednej z licznych dróg, którą docierały do króla nowości czytelnicze oraz zasób wiadomości o kolejnych nieznanych dotąd tytułach, które figurowały w królewskim księgozborze. W przesyłkach kierowanych do króla znajdował się zbiór książek o bardzo różnorodnym zakresie tematycznym, odzwierciedlającym uniwersalne zainteresowania władcy wieloma dziedzinami wiedzy. Zwycięzca spod Chocimia i Wiednia był wielkim erudytą, zapalonym czytelnikiem i ciekawym świata bibliofilem, o czym przypomina i doskonale obrazuje interesująca korespondencja ambitnego rezydenta Rzeczypospolitej w Hadze.

\*

Haga, 3 grudnia 1686 roku.

*Spis książek wysłanych z Hagi do Gdańska przez rezydenta polskiego Antoine'a Moreau dla króla Jana III Sobieskiego za pośrednictwem poczmistrza Caspra Richtera 1 listopada 1686 roku. British Library, Townshend Papers, Add Ms 38493, Letterbooks of Antoine Moreau Polish Ambassador at the Hague, k. 42v–43v.*

<sup>37</sup> *Ibidem*, s. 15.

<sup>38</sup> W 1686 r. Moreau przesłał królowi „De la religion chrétienne par M de L'Abadie” (20), dzieło Jacques'a Abbadié miało liczne wydania, najprawdopodobniej chodziło wówczas o edycję z 1684 r. W XIX katalogu biblioteki królewskiej wzmiankowano tymczasem „Traité de la verité de la religion chrétienne”, wydane w Rotterdamie w 1689 r., *Katalog książek biblioteki...*, s. 84.

<sup>39</sup> Np. w spisie z 1 listopada 1686 r. wspomniany jest „Le Grand Dictionnaire de l'Académie” (31), a wśród książek królewicza Konstantego wymieniono „Dictionnaire de l'Academie Françoise”, E. Różycki, *O księgozborze Sobieskich...*, s. 301, nr 62, podobnie z Hagi wysłano „Histoire des troubles d'Hongrie” (8), a w spisie sporządzonym po śmierci Konstantego Sobieskiego figuruje „Troubles de Hongrie”, *ibidem*, s. 307, nr 337.

[k. 42v]

Sire,

De Votre Majesté, le très humble, très obéissant et très obligé serviteur.

Mémoire des livres envoyez pour le Roy à M[onsieu]r Richter à Dantsick le premier Novembre 1686.

- [1] Grotii Epistolae fol.
- [2] Angliae notitia 12°.
- [3] Redi Experimenta naturalia 12°, 2 vol.
- [4] Description de la Moreé en veau 8°.
- [5] Voyage de Chardin fol. en velin.
- [k. 43] [6] Bibliothèque universelle 12°, 2 vol.
- [7] Ambassade de Chaumont à Siam 12°.
- [8] Histoire des troubles d'Hongrie.
- [9] Journal des Savans 1685.
- [10] Préjugés légitimes contre les Jansénistes.
- [11] Vita di Dom Joanni d'Austria 12°.
- [12] Tibère par Amelot de la Houssaye 8°.
- [13] Morale de Tacite 8°.
- [14] Prince de Machiavel 12°.
- [15] Critique de Burnet sur Varillas 12°.
- [16] Ziegleius de Episcopis etc.
- [17] Accomplissement des Prophéties.
- [18] Lettre des Rabbins.
- [19] Major de nummis graece scriptis.
- [20] De la religion chrétienne par M de L'Abadie.
- [21] De revolutione animarum humanarum problemata.
- [22] Tombeau du socianisme etc. 12°.
- [23] Second factum de Furetière 12°.
- [24] Ta[ch]mas Prince de Perse.
- [25] Nouveaux désordres de l'amour 12°.
- [26] Les esprits ou le Mary Fourbé 12°.
- [27] Morale de monde.
- [28] Arts de l'homme de'épée etc 12°.
- [29] Traite de l'efficace des causes secondes 12°.
- [30] Divers traitez sur la panacées etc 12°.
- [31] Le Grand Dictionnaire de l'Académie 4°.
- [32] La Jaloux par force 12°.
- [k. 43v]
- [33] La Cour de France turbanisée.
- [34] Essais nouveaux de morale.
- [35] Histoire du monde.
- [36] Lettre pastorale de M. de Meaux et la réponse 12°.
- [37] Amor poenitens 8° 2 vol. par Mr l'évêque d'Utrecht.
- [38] Graevii Oratio in natalem [quingagesim]um Acad[emiae]

Trajec[tinae] fol.

[39] Nova et genuina animalium generatio.

[40] Histoire de l'Église de Cousin 8° 6 vol.

[41] Histoire Romaine de Cousin 8° 2 vol.

[42] Jugemens des savans sur les principaux ouvrages des auteurs.

[43] Traité agréable et curieux de l'excellence de la femme 12°.

[44] Caractères du chrétien 12°.

[45] Grapinian ou Arlequin procureur 12°.

[46] Comparaison des grands hommes de l'antiquité 12°.

[47] Vie de Charles Gustave.

[48] Le Duc de Monmouth 12°.

[49] Considérations sur le traité historique des prérogatives des Evêques de Maimburg 12°.

[50] Mémoires de la guerre de Transilvanie et d'Hongrie 12°, velin.

[51] Mons[ieu]r d'Ablancourt vengé.

[52] Neri ars vitraria.

[53] Histoire de la Compagne de Auxiliis, en veau 12°.

[54] Description de l'Affrique fol., velin.

[55] De manumissione servorum apud Romanos.

[56] Discours de l'esprit de la conversation

[57] Harmonie des prophéties.

## SUMMARY

### „Un petit ballot de livres nouveaux”. Some remarks on Jan III's library

The author presents the result of the research conducted in the rich collection of the British Library in London, which revealed an extremely interesting letters of Antoine Moreau, Polish Ambassador to Hague (Townshend Papers, Add Ms 38493–38496). Among detailed information over political relations and diplomatic affairs in the 1680s, this diplomatic, practically unknown, correspondence brings substantial amount of information about books bought by Moreau for the Polish King, Jan III Sobieski, in 1686–1688. As the only published catalogue of king's library written in 1689 is incomplete, this correspondence is a valuable source that provides important, therefore unknown, details of Sobieski's collection of books. Letters sent from Hague by the royal agent reveal many titles of books provided on king's court by Antoine Moreau, of particular interest is one of mentioned letter with a detailed list of books sent to the king on 1 November 1686. This list gives insight into king's readings, helps reconstruct royal library, identifying its some unknown titles.

**Keywords:** Jan III, Antoine Moreau, Caspar Richter, king's library, bindings

## NOTY O AUTORACH

270

**Kamila Domańska**, mgr inż. architekt krajobrazu, absolwentka Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, zastępca kierownika Działu Ogrodowego Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, wieloletni pracownik Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, specjalistka z zakresu pielęgnacji zabytkowej zieleni, członkini warszawskiego oddziału SITO.  
(kdomanska@muzeum-wilanow.pl)

**Zuzanna Flisowska**, pracownik Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, m.in. nad kwerendą włoskich sobieszcianów; absolwentka historii sztuki (UW) i teologii (Collegium Bobolanum), interesuje się związkami teologii i dziejów myśli o sztuce, a także nowożytną grafiką, zwłaszcza o tematyce biblijnej. (zuzanna.flisowska@op.pl)

**Anna Frąckowska**, dr, historyk sztuki, muzealnik, absolwentka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W 2010 r. na macierzystej uczelni obroniła rozprawę doktorską dotyczącą barokowego złotnictwa gdańskiego. Zajmuje się nowożytnym rzemiosłem artystycznym (szczególnie metalowym) i grafiką; w latach 2011–2012 była kuratorem Muzeum Narodowego w Gdańsku. Aktualnie zawodowo związana z Muzeum Gdańska i Polską Akademią Nauk Biblioteką Gdańską.  
(a.frackowska@muzeumgdansk.pl)

**Tibor Gerencsér**, historyk, dyrektor Fundacji im. Wacława Felczaka; doktorant Katedry Historii Cywilizacji Uniwersytetu im. Loránda Eötvösa w Budapeszcie, pisze rozprawę doktorską na temat stosunków kulturalnych Polski i Węgier w okresie międzywojennym; zajmuje się związkami polsko-węgierskimi w XX w. oraz polityką pamięci.  
(tibor.gerencser@hotmail.com)

**Aleksandra Głowacz**, edukatorka muzealna, historyczka sztuki. Kierownik Działu Edukacji w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, gdzie przygotowywała programy edukacyjne skierowane do grup szkolnych, konkursy dla młodych projektantów „Edukacyjny plac zabaw”, „Pojazd badawczy”, „Zabawka z pasją”. Koordynowała międzynarodowy projekt edukacyjny „Discovering European Heritage in Royal Residences”, wyróżniony w konkursie Sybilla 2011, oraz projekt „Wymiana doświadczeń w Europie – wspomaganie mobilności profesjonalistów z muzeów-rezydencji”.  
(aglowacz@muzeum-wilanow.pl)

**Zbigniew Hundert**, dr, adiunkt na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych UKSW w Warszawie; zainteresowania badawcze: polityczna, wojskowa i ekonomiczna historia Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII w. (zb.hundert@gmail.com)

**Jacek Kuśmierski**, mgr inż. architekt krajobrazu, absolwent Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Asystent Ogrodnik w Dziale Ogrodowym Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, autor opracowań badawczych i projektowych z zakresu ochrony i kształtowania krajobrazu, członek ICOM i warszawskiego oddziału SITO.  
(jkusmierski@muzeum-wilanow.pl).

**Agnieszka Laudy**, z wykształcenia mikrobiolog. Obecnie pracuje w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. Zajmuje się zagadnieniami związanymi z analizą ryzyk w konserwacji prewencyjnej, badaniami i analizą procesów biodeterioracyjnych obiektów zabytkowych, ochroną różnorodności biologicznej i ekosystemów oraz zarządzaniem danymi środowiskowymi i wdrażaniem nowych technologii do procedur bezpieczeństwa i ochrony zbiorów zabytków. Jest autorką i współautorką licznych projektów badawczych realizowanych w Polsce i za granicą (nagroda Europa Nostra w projekcie EPICO). Od 2010 r. jest polskim ekspertem w Komitecie Technicznym CEN / TC 346 Conservation of Cultural Property oraz wewnętrznym ekspertem w Polskim Komitecie Technicznym ds. Normalizacji PKN. Od 2016 roku pełni funkcję Pełnomocnika Dyrektora ds. Środowiska w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie oraz eksperta w zakresie Zarządzania w Zrównoważonym Rozwoju (certyfikat Cambridge Institute for Sustainability Leadership, University of Cambridge, 2017). Jest także autorką wielu publikacji naukowych. (alaudy@muzeum-wilanow.pl)

**Anna Leyk**, absolwentka wydziału historii na uniwersytecie Paris-X Nanterre, wieloletnia korektorka, redaktorka oraz tłumaczką.  
(anna\_leyk@poczta.onet.pl)

**Anna Markiewicz**, dr, Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, zajmuje się kulturą, kulturą materialną i życiem codziennym epoki staropolskiej, szczególnie problematyką odbywanych w XVII i XVIII wieku podróży oraz edytorstwem źródeł. Autorka licznych publikacji, m.in. edycji źródłowej: *Jan Michał Kossowicz, Diariusz podróży po Europie (1682–1688)*, Warszawa 2017.  
(anna-markiewicz1@wp.pl)